

Melancholie van de onrust

Door Joke J. Hermsen

Te verschijnen: april 2017

Cover: Jan Asselijn, 'De bedreigde zwaan' 1650

Van alle vogels wordt vooral de zwaan met nobele wijsheid en de melancholie van het laatste lied dat een dichter voor zijn dood ten gehore brengt verbonden. Kalm en statig peddelt de zwaan door het water, zijn poten weliswaar badend door de modder, maar zijn kop dankzij de lange nek verheven naar de wolken. Van 'De zwaan' uit het *Carnaval des Animaux* van St Saens tot aan 'Le cygne' van Baudelaire en de 'Zwanen in Vincennes' van Stefan Hertmans, hebben wij de zwaan tot het symbool gemaakt van de melancholieke ziel. Hoe die weemoed echter ook om kan slaan in angst en woede als we ons bedreigd of aangevallen voelen, toonde de schilder Jan Asselijn reeds op zijn doek 'De bedreigde zwaan' uit 1650. Van de kalme rust en melancholische reflectie is weinig meer over; de zwaan stuift woedend op en slaat angstig haar vleugels uit naar haar belager. Ze probeert haar nest met eieren, waarop 'Holland' staat, te beschermen tegen de hond, die 'De vijand van de staat' genoemd wordt en waarmee waarschijnlijk Willem III van Oranje bedoeld werd.

Het schilderij van Asselijn is een beroemde allegorische verbeelding van de gevaren die Holland ooit bedreigde. Inmiddels is de dreigende hond al lang niet meer een nazaat van de Oranjes, maar heeft deze vele namen, waaronder die van 'vluchteling', 'moslim', 'immigrant', 'illegaal', 'gelukszoeker', 'buitenlander' of al dan niet uitgeprocedeerde 'asielzoeker' gekregen. Giorgio Agamben heeft al deze namen onder het begrip '*homo sacer*' samengenomen. In de Romeinse tijd was de *homo sacer* degene die door het volk van een ernstige misdaad werd beschuldigd en ongestraft gedood mocht worden; hij was de vogelvrije balling, de outcast die uit de gemeenschappelijke wereld van de polis verbannen werd, geen rechten had en tot het 'naakte, dierlijke' leven van de illegaliteit werd veroordeeld.

Van alle levende wezens is niet de zwaan, maar de mens zelf waarschijnlijk de enige met een melancholieke inborst; die weemoed welt immers onvermijdelijk in hem op vanaf het moment dat hij rond een jaar of zeven enkele belangrijke en schokkende ontdekkingen doet.

Allereerst wordt hij zich geleidelijk aan bewust een apart individu te zijn, iemand die 'ik' zegt en niet langer één en verbonden is met zijn ouders noch met de omringende wereld, zoals in zijn vroege kindertijd. Het kind wordt zich op zeker moment van die eenzaamheid bewust en zal deze al spelend met behulp van zijn verbeelding proberen te overstijgen. Omstreeks diezelfde tijd dringt echter ook het besef door dat hij sterfelijk is en op een gewis eindpunt, een onafwendbare dood, afstevent. Ook dat ingrijpende inzicht zal deels bewust en deels onbewust aanvaard, verdrongen of gesublimeerd worden. Gedurende de overgang van de kindertijd naar de adolescentie wordt de mens een *homo melancholicus*, schreven Nietzsche en Salome, iemand die weet heeft van verlies, van vergankelijkheid en verlatenheid, maar deze weemoedig stemmende ervaring zal proberen om te buigen tot hoop, tot reflectie of kennis, tot creativiteit of dagdromen, tot macht of verstrooiing, tot liefdes of idealen, ook al zal de melancholie hem soms, als het tij tegenzit, nog zo tot wanhoop drijven.

Wat gebeurt er met deze melancholie als het tij te vaak tegenzit en deze door onrust, angst, teloorgang van idealen, onzekerheden en onbekwame politici slechts naar de duistere kant van het verlies getrokken wordt? Kan zij dan nog vruchtbaar, in de zin van creatief of hoopvol, gemaakt worden? Of reageren wij dan als de zwaan van Asselijn en blazen we woedend en bang tegen eenieder die in onze buurt komt en ons nest bedreigt? Wanneer slaat de melancholie om in nostalgie, angst en xenofobie?

In dit essay wil ik de melancholie van de onrust en de angst onderscheiden van de weemoed die juist tot reflectie, mededogen en creativiteit kan leiden. Waar zit precies het kantelpunt waarop de mens net nog over voldoende moed, daadkracht en hoop beschikt om het tij te doen keren en over het verlies heen te stappen, of zich in ieder geval daarvan weet los te maken, om vervolgens een nieuwe verhouding tot de wereld en zichzelf te zoeken? Wat is er voor nodig om tot die creatieve herschikking ten opzichte van het verlies te komen, waarin de mens zich immers al sinds zijn kindertijd heeft bekwaamd? Wanneer laat hem het menselijk al te menselijke vermogen de weemoed te omarmen als de motor van zijn creativiteit, van zijn vermogen om tegen de klippen op te blijven denken en scheppen, in de steek? Wat is er voor deze veerkracht van het denken nodig, die ons nu, zo lijkt het althans, steeds vaker ontbreekt?